

Teresa Soler Fargas

Enginyera agrícola
Consorti del Moianès

L'Ecomuseu del Moianès

La valorització del patrimoni preindustrial d'una comarca

INTRODUCCIÓ

El Moianès és una comarca natural ben definida. Amb una extensió relativament petita, actualment està integrada administrativament en tres comarques: el Vallès Oriental (a la qual pertanyen els municipis de Castellcir, Castellterçol, Granera i Sant Quirze Safaja), el Bages (Calders, l'Estany, Monistrol, Moià i Santa Maria d'Oló) i Osona (Collsuspina). Aquest conjunt de 10 municipis presenta una geografia pròpia precisa, una climatologia diferenciada, una vegetació i uns ecosistemes particulars, una economia diversificada i especialment, a efectes d'aquest treball, un patrimoni natural i cultural singular i poc conegut, una història rica i intensa i una població amb una fesomia i un tarannà que li han donat, des de fa anys, un interès cultural i turístic prou remarcable.

La comarca del Moianès, doncs, ofereix un elevat potencial de

desenvolupament cultural i turístic. Igual que moltes altres zones de Catalunya, el seu patrimoni natural i el seu patrimoni artístic i històric són una bona base per a la documentació, la difusió i, en definitiva, per incentivar l'atractiu dels diferents sectors de públic, amb l'increment que la seva especificitat i exclusivitat li poden donar.

En un projecte *ex novo*, en un context de creixent competència entre territoris per posicionar-se i captar l'atenció dels visitants potencials, cal que l'oferta patrimonial es percebi com a nova, original, singular i diferenciada, que permeti atorgar-li una «marca» pròpia i irrepetible i que, a la vegada, sigui reflex del que ha estat i continua essent la comarca. Cal oferir la realitat que tenim a tocar, cal ensenyar allò que coneixem però no hem viscut, allò que hem estudiat però desco- neixem, allò que ens han explicat però que no hem vist, aquell patrimoni únic i excepcional que

no pot ser vist ni exposat en cap altre lloc que en el seu lloc original, allà on es troba.

És en aquest context que arrenca el projecte de l'Ecomuseu del Moianès, com a línia d'actuació del diagnòstic de l'estudi *Anàlisi de la potencialitat turística del Moianès*, que havia realitzat el Consorci del Moianès l'any 1997. Complementant el projecte, un treball liderat també des del Consorci estudiava la viabilitat econòmica i comercial, així com la repercussió social d'aquest projecte per a la població i els agents del territori. Una de les conclusions principals era el posicionament del discurs de l'Ecomuseu, basat en la presentació de les activitats manufactureres preindustrials a Catalunya.

Una de les etapes clau en la història de Catalunya ha estat la industrialització, que tingué una intensitat i unes repercussions que marcarien el futur del nostre país i el dotarien de personalitat pròpia. Precisament, el discurs del museu explora les arrels d'aquest procés econòmic i social, els seus precedents immediats, els sistemes econòmics i socials anomenats preindustrials. El Moianès constitueix, en aquest sentit, un dels pocs llocs de tot el país on es poden conèixer i mostrar, de forma conjunta i global, la majoria de tots aquests processos, per reunir en un espai geogràfic petit totes i cadascuna de les més importants activitats econòmiques i socials que es desenvolupen al país entre els segles XVII i XIX. Així, el conjunt de patrimoni de l'època preindustrial, conegut encara de manera parcial i superficial, es pot mostrar

a la comarca del Moianès de manera global i completa. La tradició econòmica i social de la zona, la seva història, el seu patrimoni i la seva gent, permeten pensar que l'Ecomuseu del Moianès pot esdevenir un lloc de referència per a explicar, recuperar, preservar i restituir tot el patrimoni cultural, arquitectònic, històric, artístic i tradicional, únic i irrepetible, relacionat amb les activitats preindustrials del Moianès i de tot Catalunya.

Completada la redacció de l'estudi, el personal tècnic del Consorci va organitzar una jornada tècnica per presentar els resultats als deu ajuntaments implicats, així com per sensibilitzar de la incidència de l'execució del projecte en el territori. Arran de la jornada, es va prendre per unanimitat l'acord d'iniciar els tràmits per executar el projecte, atès l'impacte econòmic i social que el projecte representava, tant per a cada municipi com per al conjunt del Moianès.

Amb aquesta iniciativa sorgia l'Ecomuseu del Moianès, amb el mandat de reconstruir els aspectes bàsics de la producció, les relacions i l'intercanvi de la societat moianesa, i per extensió catalana, de l'època preindustrial. El panorama fascinant que presenta un model de societat que en molts aspectes encara ha perviscut fins ben entrat el segle XX ha de mostrar i explicar la visió d'una gent, en aquest cas, la del Moianès, que ha sabut estirar i aprofitar al màxim uns recursos limitats. Les activitats i les relacions de la societat preindustrial no eren simples i estàtiques, com pot semblar aparentment. La so-

cietat preindustrial era enormement complicada, activa i diversificada, en un estat de moviment gairebé permanent: oficis, activitats, formes de treball, costums, hàbits, diversions i ocupacions que apareixen i desapareixen, que puguen i baixen d'intensitat i importància, que es ramifiquen i s'entrecreuen constantment. La impressió d'una vida rural simple i quieta és només un producte de l'actual òptica contemporània, industrial i urbana.

L'ORGANITZACIÓ DE L'ECOMUSEU

La distribució d'espais: radials i llocs visitables

A l'hora de definir el model d'Ecomuseu que millor s'adaptava a la realitat del Moianès, es van tenir en compte les premisses següents:

- Un model descentralitzat i distribuït per tot el territori que permeti la dinamització econòmica dels 10 municipis que el formen.
- Un projecte global que permeti el desenvolupament turístic del Moianès fent-ne un reclam i una visita obligada.
- La conservació i difusió del patrimoni de forma integral, tant l'arquitectònic com l'humà, per tal de seguir mantenint la seva pròpia identitat.
- Un fil conductor que interrelacioni els 10 municipis entre si.
- Diferents temàtiques que potenciïn i valorin el passat, el present i el futur particular de cada un dels municipis dins del conjunt global del Moianès.

Amb aquestes premisses, el model d'Ecomuseu es va organitzar

a partir de 10 espais radials musealitzables, de manera que cada un d'ells se situï en un dels municipis del Moianès i presenti específicament un àmbit temàtic de l'època preindustrial del Moianès. Aquests espais radials es complementen amb més de 100 llocs visitables distribuïts per tot el territori, i que formen part d'itineraris o recorreguts preestablerts, no tenen infraestructura immoble i formen part, plenament, del discurs global i patrimonial de l'Ecomuseu. Aquesta distribució espacial es cohesiona amb un Ecomuseu virtual, iniciativa amb la qual es pretén oferir al visitant una visió global de l'Ecomuseu del Moianès d'una forma interactiva i en la qual es presenti el projecte global de l'Ecomuseu, descrivint els espais radials, els llocs visitables, els llocs col·laboradors, etc. L'Ecomuseu virtual ha de permetre al visitant viatjar, desplaçar-se i conèixer, a partir de l'Ecomuseu, tota la realitat del Moianès i tota l'oferta de l'Ecomuseu sense, inicialment, haver-s'hi de desplaçar físicament i, alhora, li ha de permetre valorar i escollir l'itinerari o lloc preferit.

Les àrees temàtiques

Com s'ha esmentat, el fil conductor de l'Ecomuseu del Moianès és un passeig pel temps, tot observant els sistemes de vida i les formes de treball preeminents en els segles XVIII i XIX. Per tal que aquesta immersió en el temps sigui al més fidedigna possible, els llocs visitables mostraran aspectes de la història social i econòmica del Moianès, així com les activitats productives de l'època

preindustrial. D'altra banda, s'han escollit unes àrees temàtiques principals com a fil argumental dels diferents espais radials. Conjuntament, les àrees temàtiques escollides inicialment que configuren el discurs expositiu són:

- 1) Les transformacions de l'aigua (espai radial de Castellterçol)
- 2) Explotació dels recursos vegetals i del bosc (espai radial de Castellcir)
- 3) Explotació dels recursos animals (espai radial de Granera)
- 4) Les transformacions de la terra (espai radial de Sant Quirze Safaja)
- 5) Els molins i la força de l'aigua (espai radial de Moià)
- 6) Els dominis de l'aigua i de la terra (espai radial de l'Estany)
- 7) La industrialització de la força de l'aigua (espai radial de Calders)
- 8) La producció i explotació de la pedra (espai radial de Monistrol de Calders)
- 9) Evolució del transport i l'alimentació (espai radial de Collsuspina)
- 10) El pas de l'obrador artesanal a la fàbrica (espai radial de Santa Maria d'Oló).

A continuació es descriuen els espais radials específics dels municipis actualment vinculats al Vallès Oriental.

Castellcir. L'explotació dels recursos vegetals i del bosc

Des de temps immemorials, l'home ha intentat aprofitar tots els recursos naturals que li ofereix el bosc: des de la producció de la fusta, passant pel carbó i el

carbonet, fins a les resines i la pega, sempre utilitzant, encara fins ara, sistemes tradicionals d'arrel preindustrial. Encara actualment s'utilitza, referent al bosc, el qualificatiu d'improductiu. Es tracta d'una valoració molt allunyada de la realitat: la societat tradicional ha tingut necessitat del bosc per al seu manteniment i desenvolupament, i n'ha sabut treure profit.

En aquest espai radial de Castellcir s'explicaran les tècniques i formes de treball d'aquests oficis ja pràcticament oblidats i menystinguts socialment al llarg de molt temps. L'aprofitament dels fruits silvestres, els bolets, les móres, els gerds, els aranyons, els espàrrecs, les plantes medicinals, etc., els seus sistemes de collita, conservació i consum, etc.

La llenya és l'element més simple que dona el bosc, i el carbó vegetal és una de les seves transformacions més importants, per mitjà de les carboneres. El carbonet presenta els avantatges respecte a la llenya en estat natural d'una disminució del seu volum i una millor combustió, ja que crema més a poc a poc i s'encén més ràpidament. La finalitat bàsica de la llenya i el carbó, produïts per gent que passava molts dies al bosc i menystinguts socialment, era el consum domèstic: cuinar i escalfar. També determinades activitats artesanals, com ara forns de pa o ferrers, consumien llenya i carbó.

També del bosc es treien diferents aliments de caràcter estacional: pinyons, móres, gerds, cireretes de pastor, etc. i també bolets (rovellons, fredolics, lle-

negues, etc.) que es conservaven per a l'hivern, secs o en suc. Molts remeis a les malalties es trobaven tradicionalment en les herbes i plantes del bosc, que la gent coneixia i recollia, en el temps oportú, per tenir-les a casa. El coneixement de la vegetació del Moianès permet saber les plantes que s'utilitzaven i per a què: el timó, el romaní, la ruda, la sàlvia, etc.

La feina als boscos del Moianès no era, generalment, una ocupació exclusiva, sinó complementada amb l'agricultura o altres feines a jornal. De totes aquestes feines, en queda la memòria històrica i algunes restes patrimonials molt interessants, que a partir d'un espai radial de l'Ecomuseu, caldrà preservar i recuperar.

Castellterçol. Les transformacions de l'aigua

Fins ben entrat el segle XIX la principal transformació aprofitable que es podia fer de l'aigua, un líquid, era transformar-lo en sòlid: el gel. Al llarg dels segles XVII, XVIII i XIX, el Moianès va ser una de les zones de més producció de gel de Catalunya i una de les comarques amb més concentració de pous de gel de tot Europa.

Les poues de gel o de neu naturals, els pouers, els traginers, els oficis de conservació i construcció dels pous, etc., van generar una extraordinària activitat econòmica al Moianès, i en alguns municipis va representar la seva principal font de producció i supervivència. Les poues de glaç, concentrades especialment a la zona sud de la comarca, són

una de les construccions més representatives del nostre patrimoni i un dels elements productius més singulars de l'època preindustrial.

Les poues de glaç, que també podien emmagatzemar neu, són dipòsits excavats al subsòl, generalment de forma circular, l'interior dels quals és recobert de mamposteria per tal de poder-hi guardar la neu o el gel natural que es recollia durant l'hivern a l'exterior i poder proveir d'aquest producte la ciutadania al llarg de tot l'any, tant la dels pobles més propers al pou com la de ciutats i pobles més allunyats.

Alguns d'aquests pous, veritables obres d'enginyeria popular, presenten túnels d'accés inferiors, portes d'accés superior,

desguassos, basses de congelació exterior, cambres d'aïllament tèrmic, etc. Les poues i el consum de gel i neu a Catalunya, amb una especial incidència al Moianès, es documenten des del final del segle XVI, motiu pel qual les autoritats van començar a regular el proveïment, a establir impostos sobre el consum i a organitzar-ne el transport, la distribució i la venda.

La utilització de neu i gel natural es relaciona amb la conservació d'aliments (peix), diferents aplicacions gastronòmiques (gelats, orxates i refrescs) i, molt especialment, l'aplicació de gel en diferents usos terapèutics (rebaixar febres, tallar hemorràgies, evitar contagis en èpoques d'epidèmies, etc.), fet que el va convertir en un producte de primera necessitat.

La poua de can Revitllat (Castellterçol), una de les més ben conservades del Moianès. (Fotografia: Consorci del Moianès)

El Moianès ofería unes immillorables condicions per al desenvolupament d'aquesta activitat comercial: climatologia adient, altitud i orientació de la comarca i proximitat als centres de consum, molt especialment la ciutat de Barcelona.

Les prop de 50 poues identificades que encara es poden trobar a la comarca, així com la incidència històrica, social i econòmica que van tenir al Moianès, mereixen que un dels espais radials de l'Ecomuseu, situat a Castellterçol, es destini exclusivament a aquest apartat de la producció preindustrial i reproduïxi la construcció i el funcionament d'una d'aquestes poues mostrant al públic en general el procés de treball que es seguia al llarg de tot l'any.

Granera. L'explotació dels recursos animals

Tenint en compte que l'agricultura i la ramaderia han estat els principals sectors d'activitat del Moianès, cal dedicar un dels espais radials als diferents sistemes d'explotació d'aquest recurs, tant pel que fa a l'alimentació com a la seva utilització com a forma de transport i energia de sang.

Una de les activitats tradicionals de l'home ha estat la ramaderia, ja sigui establada en les mateixes cases de pagès, ja sigui transhumant. El Moianès ha estat de sempre un lloc de pas de les diferents carrerades que estacionalment anaven del Pirineu a les planes del Vallès i a l'inrevés. Per aquests paratges, durant segles,

van passar molts ramats, gossos i pastors que, a més de conduir el bestiar, difonien notícies i llegendes amb el seu pas.

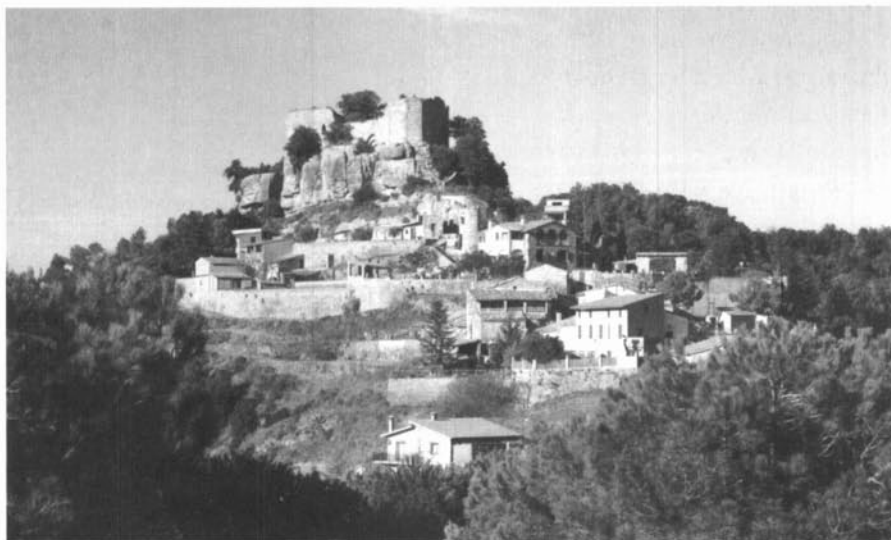
També la caça ha estat de sempre una activitat a cavall entre l'explotació animal per a l'alimentació i l'activitat de relació social entre els diferents habitants de la comarca. Bé amb armes de foc o bé amb les tècniques i trampes transmises de generació en generació, es caçaven animals grossos (senglars) i petits (conills, llebres o esquirols). També era molt important la captura d'aus (perdius, guatlles o tórtores) amb vesc o amb armes. Durant el segle XVIII es va dictar una legislació molt dura contra els animals depredadors, molt especialment el llop i la guineu, que va propiciar que a Catalunya i al Moianès el llop desaparegués completament al final del segle passat.

Amb la progressiva rompuda de terres i la intensificació dels conreus, les terres de pastura es redueixen i s'aprofita el sotabosc per a la pastura de cabres i els espais oberts per a ovelles i vedells. Altrament, s'incrementa el nombre de bous, ases i mules per a feines de transport i tracció en els treballs agrícoles.

El Moianès, malgrat la seva migradesa en cursos fluvials, va tenir un paper que no es pot menys tenir en l'alimentació de la seva població amb els peixos i crancs dels torrents i rierols. De manera indirecta cal fer esment també de la instal·lació d'arnes d'abelles per obtenir mel i cera, elements d'aliment i d'il·luminació.

A partir d'un dels espais radials de l'Ecomuseu, situat a Granera, podrem conèixer totes aquestes activitats, unes formes de treball desaparegudes, uns costums socials

Perspectiva del castell de Granera. (Fotografia: Consorci del Moianès)

antics, l'evolució de la fauna, la ramaderia i l'entorn natural de la comarca, i també recuperar els camins de transhumància, viure el treball gairebé de supervivència dels pastors del Moianès, o aprendre com s'aprofitaven i conservaven els aliments animals.

Sant Quirze Safaja. Les transformacions de la terra

Segurament la matèria primera que ha estat més utilitzada al llarg dels temps com a forma d'explotació d'un recurs natural ha estat la terra, que barrejada amb aigua i amb diferents sistemes d'assecatge i cocció ha generat les indústries tradicionals de les bòbiles, les teuleries i les rajoleries.

Si bé actualment al Moianès es troben localitzades en una zona molt determinada, el procés de producció tradicional artesà de rajoles i teules es donava a pràcticament tots els llocs de la comarca, ja que la seva infraestructura no era gaire exigent. Una de les finalitats de l'Ecomuseu del Moianès seria la recuperació i posada en marxa d'aquesta activitat a fi de recuperar la memòria històrica d'aquests processos, estudiar i entendre la seva tecnologia, donar a conèixer les formes de treball i poder viure, directament, les condicions de treball de l'època.

Utilitzem el concepte genèric d'indústries de transformació de la terra per designar totes aquelles activitats preindustrials que utilitzaven la terra i/o el fang com

a matèria primera per fabricar objectes diversos. Així, hi inclouríem la fabricació de materials de construcció ceràmics (tot-xos, maons, teules i rajoles) i altres objectes derivats: les olles, geres i escudelles d'ús quotidià i domèstic. Cal parlar també de les rajoles envernissades, la terrissa fina i, excepcionalment, la porcellana, però al Moianès aquests han estat excepció i els terrissers i els forns de cocció tradicional són més coneguts i populars.

En diferents punts de la comarca es podien localitzar establiments artesanals per a la fabricació d'aquests productes, ja sigui per abaratir els costos de transport instal·lant-se pràcticament a peu d'obra, ja sigui pel fàcil accés a les pedreres d'extracció d'argila

o per la presència de cursos regulars d'aigua. A l'últim terç del segle XIX aquest tipus de construccions arriba al màxim desenvolupament, lligat a una etapa constructiva molt alta, a l'aparició de nous sistemes de cocció, molt especialment la introducció de forns continus tipus Hoffmann, i a la utilització dels primers sistemes de mecanització dels processos de fabricació, com el cas de la galetera.

Totes les fases de fabricació d'aquests materials: preparació de la terra, modelatge, dessecació, cocció i emmagatzematge tenien uns espais i unes formes de treball específiques que l'Ecomuseu del Moianès recuperarà a partir de l'espai radial de Sant Quirze Safaja.

Nucli històric de Sant Quirze Safaja. (Fotografia: Consorci del Moianès)

SITUACIÓ ACTUAL DEL PROJECTE I RESULTATS OBTINGUTS

L'estudi de viabilitat econòmica i comercial descrit a l'inici d'aquest treball estructurava la proposta del pla d'execució en diferents fases, i preveia un total de 12 anys per a l'execució global del projecte. Les variables que podien influir en aquest calendari eren, bàsicament, l'obtenció de recursos externs, la gestió de titularitat dels elements patrimonials i la disponibilitat a cedir-los i l'aportació dels mateixos ajuntaments.

Atesa la dimensió del projecte i l'elevat nombre de factors i variables que incideixen en la seva execució, es va creure convenient elaborar un pla d'acció a curt i mitjà termini per al període 2001-2003, primer, i després un pla anual. El Pla d'Acció de l'Ecomuseu del Moianès és el document base que defineix el conjunt d'accions i activitats relacionades amb el projecte. Les accions es classifiquen segons un conjunt de línies d'actuació:

1. Sensibilització i implicació del projecte
2. Pla de comunicació i difusió del projecte
3. Execució del projecte
4. Finançament del projecte
5. Organització i gestió del projecte
6. Catalogació, conservació i documentació del projecte.

Per cada acció s'elabora una fitxa descriptiva on es detallen els camps determinants i prioritaris de cada acció (nom, objectiu general, objectius específics, descripció general, activitats, bene-

ficiaris, temporalització, promotors, agents implicats, pressupost, finançament, resultats esperats, indicadors quantitatius i qualitatius d'avaluació i seguiment).

Fins a l'any 2004 s'ha intervingut en 40 llocs visitables; s'han inventariat 334 recursos patrimonials i 10 espais naturals. S'han senyalitzat 27 elements i s'ha redactat el pla museològic de dos espais radials de l'Ecomuseu. L'exposició itinerant de l'Ecomuseu del Moianès ha rebut 1.430 visitants.

En el moment d'ultimar aquest treball, les actuacions que s'estan portant a terme són:

- Redacció del projecte museològic de l'espai radial de Castellcir, situat al mas d'Esplugues, i execució de les obres de restauració del cobert d'Esplugues
- Redacció del projecte museològic de l'espai radial de Castellterçol, situat a l'edifici de l'antiga incineradora
- Redacció del projecte de res-

tauració d'una poua de glaç de la Ginebreda (Castellterçol) i execució de l'obra

- Recuperació de 10 llocs visitables de l'Ecomuseu del Moianès, distribuïts en els 10 municipis.
- Realització d'un DVD interactiu de presentació del projecte d'Ecomuseu del Moianès
- Realització de la IV i darrera fase de la campanya *Del bosc al rebost*
- Realització de la segona exposició itinerant de l'Ecomuseu del Moianès *Del bosc al rebost, la conservació dels aliments*
- Organització i execució del taller d'ocupació *Restauradors del patrimoni. Ecomuseu del Moianès*.

El compliment del calendari previst en el Pla d'Acció de l'Ecomuseu del Moianès dependrà, a més del compromís dels municipis del Moianès, de la recerca de recursos en altres institucions, així com de la col·laboració d'altres institucions que participen en el territori en temes de recerca i de difusió, com és el cas del Museu de Granollers, que publica aquest treball.

Esplugues (Castellcir) l'any 2000, quan encara estava habitada.

(Fotografia: Consorci del Moianès)

